

Een alomvattende filosofie

Abraham Cuffeler

Een alomvattende filosofie

Denken in het voetspoor van Spinoza

Ingeleid en vertaald door
Henri Krop en Egbert Bos

NOORDBOEK FILOSOFIE

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:

HOVO (Hoger Onderwijs voor Ouderen)

Universiteit Leiden

Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting

Vandenbossche Wielema Fonds, fonds op naam
bij de Stichting Erasmus Trustfonds

Stichting
Erasmus
Trustfonds

© 2024 uitgeverij Noordboek

Originele titel: Principia Pantosophiae. Specimen artis ratiocinandi
naturalis et artificialis ad pantosophiae principia manuducens.
Henricus Kuhnraht, Hamburg, 1684/ Rieuwerts Amsterdam
In een vertaling van © Henri Krop en Egbert Bos

Omslagontwerp: René van der Vooren
Boekverzorging: Elgraphic

ISBN 978 94 6471 203 2

NUR 730|732

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
Algehele inleiding	11
1. Leven van Cuffeler	11
2. Receptie van de Beginselen van de alomvattende filosofie	22
3. Beginselen van de alomvattende filosofie	24
Deel I	37
Inleiding: Deel I van de alomvattende filosofie: een natuurlijke en kunstmatige redeneerkunst	41
1. De historische achtergrond van Cuffelers logica	41
2. Cuffeler en Spinoza	51
Vertaling van deel I	67
1. De naam	77
2. De propositie	106
3. Het syllogisme	200
4. Fouten die ten aanzien van het voorgaande begaan kunnen worden	227
5. De methode van correct te redeneren	238
Deel II	297
Inleiding: Wiskunde en sterrenkunde in Cuffelers alomvattende filosofie	301
1. Wiskunde	301
2. Sterrenkunde	314

Vertaling van deel II	321
Hoofdstuk I: De aard van beweging volgens één en twee dimensies beschouwd.	327
Deel III	347
Inleiding: Natuurkunde in Cuffelers alomvattende filosofie	351
Vertaling van deel III	367
Hoofdstuk I: De aard van de beweging en de druk van lichamen	373
Lijst van figuren	401
Eindnoten	403
Bibliografie	413
Over de vertalers	421

Abraham Johannes Cuffeler. Gravure van Johannes Willemsz Munnickhuysen naar een schilderij van David van der Plas. Hierop is het wapen van de Cuffelers te zien. Na de naam de letters I(uris) V(triusque) D(ocitor) - doctor in beide rechten - en zijn devies: men moet wijken voor het lot.

WOORD VOORAF

De afgelopen decennia is onze kennis van de eerste aanhangers van Benedictus de Spinoza spectaculair gegroeid. Wat K.O. Meinsma aan het eind van de negentiende eeuw 'de kring van Spinoza' noemde bleek een gemeenschap van gelijkgezinden die nog drukker werd bevolkt dan Meinsma kon vermoeden. Bovendien zijn die vroege 'spinozisten' in filosofisch opzicht veel interessanter gebleken dan lang werd verondersteld. De herontdekking van Abraham Cuffelers *Specimen artis ratiocinandi* uit 1684 voegt een nieuwe dimensie toe aan wat we inmiddels de vroege, radicale Verlichting noemen. Die werd blijkbaar niet alleen door 'stiefkinderen van het christendom', socinianen en libertijnen bevolkt, maar ook door een jurist die filosofeerde in de traditie van de zogenaamde 'Pansofie' zoals die in Nederland was gevestigd door de Moravische theoloog en filosoof Jan Amos Comenius. De sleutel tot die Alomvattende filosofie vond Cuffeler in de wiskunde – volgens Galileï de taal van de natuur. Doordat de pansofie letterlijk beoogde alles te omvatten wat we kunnen weten bood zij Cuffeler alle gelegenheid uit te weiden waar hem dat dienstig leek. Zo biedt zijn boek behalve een pre-newtoniaanse natuurkunde excursies op het gebied van de politieke filosofie en de theologie die nog eens bevestigen hoe dicht Cuffeler bij Spinoza stond. Hoewel Cuffeler geen slaafse volgeling was en in weerwil van de verboden die Spinoza's *Tractatus theologico-politicus* en *Ethica* in 1674 en 1678 hadden getroffen, diende hij bovendien Spinoza's critici

van replek. Wat dit laat zien, is dat Spinoza onmiddellijk na zijn dood niet uitsluitend werd bestreden. In de Republiek werd over zijn filosofie gediscussieerd en een enkeling was zo moedig zich niet neer te leggen bij het oordeel van de gereformeerde kerk, namelijk dat Spinoza een 'ongodist' was, wiens opvattingen een bedreiging vormden voor de openbare orde. In hetzelfde jaar dat Cuffeler zijn boek publiceerde, verscheen samen met een herdruk van Pieter Ballings *Het Licht op den Kandelaaar Jarich Jelles' Belijdenisse* en Petrus van Balens *Verbeteringe der Gedagten*. Daarnaast braken dat jaar in Rotterdam de Bredenburgertwisten uit. De voorbeeldige vertaling die Egbert Bos en Henri Krop hebben gemaakt van Cuffelers *Specimen artis ratiocinandi* maakt dit unieke document van Nederlands spinozisme nu voor het eerst toegankelijk voor een breed publiek. Archiefonderzoek van Michiel Willemse heeft het mogelijk gemaakt de hoofdlijnen van een biografie van Cuffeler te schetsen. Dit alles stemt tot grote dankbaarheid en het valt te hopen dat deze vertaling de verspreiding vindt die zij verdient, niet alleen onder de vakgenoten, maar ook onder de talloze, zogenaamde leken die in Nederland en Vlaanderen Spinoza lezen en bestuderen. Makkelijk is de tekst niet, maar daar zijn spinozisten wel tegen opgewassen: 'alles wat voortreffelijk is, is even moeilijk als zeldzaam' (*Ethica* V,42 schol.).

Wiep van Bunge (Erasmusuniversiteit, Rotterdam)

ALGEGHELE INLEIDING

1. Leven van Cuffeler

Op de laatste bladzijden van de mei-aflevering van de *Nouvelles de la république des lettres* (Nieuws uit de republiek der letteren), jaargang 1684, schrijft Pierre Bayle (1647-1706), de beroemde encyclopedist uit het begin van de verlichtingsperiode en de uitgever van dit wetenschappelijke tijdschrift, dat hij zojuist een exemplaar heeft ontvangen ‘van een natuurlijke en kunstmatige redeneerkunst’, oftewel een logica, die zoals toen nog gebruikelijk in het Latijn gesteld is. Hoewel hij naar zijn eigen zeggen niet de tijd had gehad het boek goed te bestuderen omdat de deadline om kopij in te leveren nabij was, bleek hem bij doorbladeren al snel dat de auteur een ‘leerling was van Spinoza’.

Deze ‘redeneerkunst’ vindt de lezer hier in Nederlandse vertaling in zijn geheel voor zich. We verwijzen ernaar met de originele titel *Specimen artis ratiocinandi*. Het vormt het eerste deel van een driedelig werk dat de lezer wil inleiden in de beginselen van ‘alwetenschap’, of ‘alomvattende filosofie’ (*pantosophia*).¹ Het tweede deel onderzoekt volgens de ondertitel ‘de verschillende lijnen die een lichaam in beweging beschrijft’. Het behandelt de algebraïsche berekening van de eigenschappen van de para- en hyperbool en van de ellips, en aan het slot de grondbeginselen van de sterrenkunde. Het derde deel gaat over beweging en verklaart de verschijnselen in de aardse natuur die daar-

door worden voortgebracht. Het tweede en derde deel van Cuffelers boek, waarnaar we verwijzen met respectievelijk *Principiorum pantosophiae pars II* en *pars III*, geven samen een voorbeeld van hoe in de zeventiende eeuw wis- en natuurkunde een symbiose aangingen, die de wetenschappelijke revolutie mogelijk maakte. Behalve de wijze waarop Cuffeler Spinoza's ideeën voor het 'grote' publiek vertaalde, vormt zijn schets van de zeventiende-eeuwse natuurwetenschap een reden om deze tekst in vertaling aan te bieden. Van beide delen zijn slechts de eerste hoofdstukken in deze vertaling opgenomen, omdat de andere hoofdstukken soms nogal technisch van aard zijn en voor de hedendaagse lezer van minder belang lijken. Bayle voegt aan zijn aankondiging van dit boek nog toe dat de schrijver al de bestaande definities van beweging, die tot nu toe gegeven waren, als onjuist beschouwde.²

Hoewel een 'boekverkoper in de Kalverstraat', zoals Jan Bouman, in 1685 de *Specimen artis ratiocinandi naturalis et artificialis* onder de naam 'Kuffelaar' openlijk te koop aanbood – het was overigens het enige Latijnse werk dat hij voorradig had³ – is het boek technisch gezien een clandestien werk. Het verscheen namelijk anoniem met de gefingeerde drukkersnaam – H. Kunraht en met een gefingeerde plaats van uitgave – Hamburg. Het zijn dezelfde ficties die de werkelijke uitgever, namelijk Jan Rieuwerts, eerder gebruikte bij de uitgave van het *Theologisch-politiek Traktaat van Spinoza* in 1670, veertien jaar eerder. Toch liet de auteur in enkele exemplaren onder een gegraveerde beeltenis zijn naam en zijn stoïcijnse devies *cedendum fatis* (men moet voor het lot wijken) afdrukken.⁴ In tegenstelling tot Koerbagh in 1668 leidde dat niet tot problemen met de censuur, want de burgemeesters van Amsterdam weigerden in te gaan op verzoeken van de synode van Nood-Holland die 'dat gebroedsel in zijn geboorte' wilde 'smoren' om het boek te verbieden.⁵

De titelpagina (te zien op pagina 38) toont verder een vierkant met zesendertig hokjes waarin cijfers. Er omheen staat een randschrift 'wat het lot wil, maken wensen niet ongedaan'.

Dit verraadt een stoïcijnse geesteshouding. Dit vierkant is wel gezien als een magisch vierkant, maar dit lijkt onjuist, want het valt niet te begrijpen hoe de rijen en kolommen eenzelfde getal opleveren. Het lijkt eerder dat de cijfers voor letters staan. Misschien is het wel een verwijzing naar de naam van de auteur, die zich onder de gravure 'Cuffeler' noemt.⁶ De spelling van de naam varieert en naast 'Cuffeler' en 'Kuffelaar' vindt men in de bronnen onder meer ook 'Cufelaer', 'Kuffeler', 'Köffler' en 'Küffler'. De eerste versie is echter de auteursnaam en wij hanteren deze daarom in dit boek. De volledige titel luidt in vertaling: *Proeve van een natuurlijke en kunstmatige redeneerkunst, die leidt tot de beginselen van de alomvattende filosofie*. De drie delen hebben ieder een eigen titelpagina en paginering. Het is goed om hier al op te merken dat de opeenvolging van de drie delen: logica, mathematica plus astronomie en fysica, niet ontleend is aan Spinoza, maar aan Thomas Hobbes' *De Corpore*, dat in 1655 verscheen, en dat min of meer dezelfde opbouw kent. Dit laat zien dat wij Cuffeler niet alleen tegen de achtergrond van Spinoza, maar ook tegen die van Hobbes moeten lezen en begrijpen.

Wie was deze schrijver, die de moed had onder zijn eigen naam een openlijk spinozistisch geschrift te publiceren op een moment dat Spinoza's werken door de autoriteiten alom in Europa waren verboden? Abraham Johannes Cuffeler, zoals de volledige naam van de schrijver luidt, is afkomstig uit een omvangrijk geslacht dat in Nederland vele eeuwen een vooraanstaande positie heeft ingenomen. Sommige takken van het geslacht zijn zelfs in de adelstand verheven. De geschiedenis van dit geslacht is typerend voor de vroegmoderne tijd. Het toont de combinatie van trouw aan het geloof van de reformatie, waarvoor men, indien nodig, bereid was huis en haard te verlaten, en van een innovatieve handelsgeest en een belangstelling voor de nieuwe wetenschap en techniek. Zij is daarom de moeite waard hier te vertellen.

In het midden van de zestiende eeuw was deze gereformeerde familie gevestigd in het rooms-katholieke Keulen. Deze stad